

AYAKLI KÜTÜPHANELER

1

DURSUN
GÜRLEK

AYAKLI KÜTÜPHANELER

Dursun Gürlek

Kültür Tarihi

TİMAŞ YAYINLARI | 4572

Kültür Tarihi | 21

EDİTÖR

Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI

Ravza Kızıltuğ

İÇ TASARIM

Nur Kayaalp

1-20. BASKI

Kubbealtı Neşriyat

21. BASKI

Ocak 2019, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-2728-6

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT

Çınar Matbaacılık

Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Atahan No: 34 Kat 5

Bağcılar / İstanbul

Telefon: (0212) 628 96 00

Matbaa Sertifika No:12683

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	7
ALTIN BEYİNLİ BİLGİNİMİZ	
GELENBEVİ İSMÂİL EFENDİ	11
EN BÜYÜK SÖZLÜK YAZARIMIZ	
MÜTERCİM ÂSİM	25
PADİŞAHLARIN AKIL DANIŞTIĞI HOCA	
KETHÜDÂZÂDE ÂRİF EFENDİ	43
YILDIZLARI KONUŞTURAN ÂLİM	
HOCA TAHSİN EFENDİ	63
ASRIMIZIN İMÂM-I ÂZAMI	
ÖMER HİLMİ EFENDİ	75
KİTAPLARIN EFENDİSİ	
ALİ EMİRİ EFENDİ	89
MEHMED ÂKİF ERSOY'UN AZİZ DOSTU	
BABANZÂDE AHMED NAİM	141
GÖZYAŞLARIYLA ARŞİV BELGELERİNİ ISLATAN TARİHÇİ	
MUALLİM CEVDET	155
MEVLÂNÂ ÂŞİĞİ BİR HİKMET DERYÂSI	
ÖMER FERİD KAM	193
“HAKİKAT NURLARI” SAÇAN BAHTİYAR BİR İHTİYAR	
İSMÂİL FENNİ ERTUĞRUL	215
KÜTÜPHANEDEKİ KÜTÜPHANE	
İSMÂİL SÂİB SENCER	233
MEÇHUL BİR KİTAP ÂŞİĞİ	
NURULLAH PERTEV BEY	259
MEZARLIKLARA HAYAT VEREN VE ÖLÜLERİ	
DİRİLTEN ÂLİM	
İBNÜLEMİN MAHMDU KEMAL İNAL	271

**“KÜLLÜK” KAHVESİNİ “GÜLLÜK” DERSHANESİ
YAPAN HOCA**

MÜKRİMİN HALİL YINANÇ.....297

HEM SAHHAFLARIN, HEM CERRAHİLERİN ŞEYHİ

HACI MUZAFFER OZAK335

SOHBETİNE DOYULMAYAN TÜRKMEN KOCASI

ALİ İHSAN YURT367

TAKDİM

Bir ilim adamı, ilk defa hazırladığı gramer kitabını devrin hükümdarına takdim etmek üzere deniz yolculuğuna çıkar. Şark'ın dehası İbnü Sina da o sırada tesadüfen aynı gemide bulunur. Âlimin elindeki kitap dikkatini çeker ve incelemek için rica eder. Yolculuk bitene kadar eseri bir güzel okur, hatta baştan sona ezberler. Gemi karaya yanaşınca gramer âlimi tek başına saraya gider ve kitabını hükümdara takdim eder. Etrafına şöyle bir bakınca, İbnü Sina'nın da orada olduğunu görür ve çok şaşırır.

Padişah, getirilen kitabı tetkik etmesi için İbnü Sina'ya verir. O da eseri şöyle bir karıştırdıktan sonra, bunun yeni bir kitap olmadığını, çok eskiden kaleme alındığını söyler. Hatta bazı sayfaları ezbere okumaya başlar. Tabii ki bizim gramer bilgini bu manzara karşısında hem şaşırır, hem heyecanlanır, hem de üzülür. Neden sonra İbnü Sina işin aslını söyler, gemi yolculuğu devam ederken kitabı baştan sona ezberlediğini belirtir. Hükümdar, gramerciye de, İbnü Sina'yı da ödüllendirir.

İbnü Sina'nın ne büyük bir hafıza şampiyonu olduğunu gösteren bu anekdotlardan biri de şöyledir:

Ünlü bilgin, kaçak olarak yaşadığı sırada, bir gün İsfahan'a gelir. Fakat yanında kitaplarından hiçbirisi yoktur. İsfahanlı

âlimler, onun en meşhur eseri olan *Kanun*'u görmek isterler. İbnü Sina, "Kitap yanımda yok, ama isterseniz ezbere yazdırabilirim!" dedikten sonra kâtiplere eserin tamamını yazdırır. Daha sonra Horasan'dan getirilen asıl kitapla, bu nüsha karşılaştırılınca bir kelimenin bile eksik veya fazla olmadığı görülür. Hayret ki ne hayret!

İşte böyle güçlü bir hafızanın, keskin bir zekânın, olağanüstü bir gayretin, akıllara durgunluk verecek bir okuma aşkının ve şevkinin ortaya çıkardığı seçkin simalara, dört başı mamur ilim adamlarına biz, "allâme", "canlı kitap", "ayaklı kütüphane" gibi isimler ve unvanlar veriyoruz. İslam tarihi dikkatli bir gözle incelenirse böyle mütebahhir âlimlerin, koca koca kütüphaneleri kafalarında taşıyan ilim ve irfan adamlarının, kültür dünyaları okyanuslar kadar engin, hazineler kadar zengin hocaların, bilginlerin büyük bir yekûn tuttuğunu görürüz.

Mesela, zamanım boş geçmesin diye yemek yerken bile kitap okuyan, yüzlerce talebesine yolda ders veren büyük müfessir Fahreddin-i Razi; *Türklerin Faziletleri* adındaki eseriyle faziletini isbat eden, sadece gündüzlerini değil, gecelerini de kütüphanelerde geçiren ünlü Arap edebiyatçısı Câhız; Fatih'in kütüphane memurluğunu, daha doğrusu hafız-ı kütüplüğünü yapan ve bu büyük hükümdarla şakalaşacak kadar itibar sahibi olan Molla Lütfi; "Altmış beygir kuvvetinde yazı makinesi" diye anılan ve iki yüz yirmi beş eseriyle bu unvanı hak ettiğini gösteren Ahmed Mithat Efendi; mezar taşında kendisinden "Asrımızın İbn-i Kemal'i" diye söz edilen tarihçi, dilci, maarifçi, idareci, hukukçu, şair Ahmed Cevdet Paşa; tek başına ansiklopedi yazan Şemseddin Sami; "Destursuz Bağa Girenler"i sigaya çeken Orhan Şaik Gökyay; ancak devletin veya müesseselerin üstesinden gelebileceği bir işi tek başına yaparak *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* adındaki beş büyük ciltten oluşan hazineyi ortaya çıkaran M. Seyfeddin Özege, "Allah'ın iç

gözü daha iyi görsün diye dış gözünü kapadığı sahici münever.” diye övülen Cemil Meriç gibi şahsiyetler işte bu ayaklı kütüphanelerden bazılarıydı.

“Canlı kitap” olarak tavsif edilen “ayaklı kütüphane”lerin birinci özelliği, kendilerine yöneltilen soruları anında ve doğru olarak cevaplandırmalarıydı. Bunlar, “Kitaba bakarak cevap vermek, kabak bağlayarak yüzmeye benzer” diyorlardı.

Hiçbir iddiası olmayan bu basit eserimizde “yıldızları konuşturan âlim”den, “kafasının içi müdürlüğünü yaptığı kütüphane kadar zengin olan” hocaefendiden, “ölüleri diriltten ve mezarlıklara hayat veren kitabiyyat bilginimiz”den, “kahvelerde ders veren ünlü tarihçimiz”den kısaca bahsederek ayaklı kütüphanelere birkaç örnek vermeye çalıştık.

“Ayaklı kütüphaneler” eğer sizi ayaklandırır, böylece kitap hazinelerine ayağınızı alıştırırsa, biz sadece mutlu oluruz.

Dursun Gürlek
İstanbul

ALTIN BEYİNLİ BİLGİNİMİZ

GELENBEVİ İSMÂİL EFENDİ

Geceleri bile el feneriyle kabristanları dolaşarak ve mezar taşlarını okuyarak en önemli eseri üç ciltlik *Osmanlı Müellifleri*'ni kaleme alan büyük kitabiyat bilgini Bursalı Mehmed Tahir Bey'in diğer kıymetli bir kitabının da *Türklerin İlimlere ve Fenlere Hizmetleri* adını taşıdığını ve merhumun hacmi küçük, muhtevası büyük olan bu eseriyle Türk kültürüne önemli bir katkıda bulunduğunu biliyoruz.

Eğer Bursalı Mehmed Tahir Bey gibi birkaç kalem erbabı daha çıkıp özellikle bu konuyu işlemiş olsalardı, gerek Selçuklular zamanında, gerekse Osmanlılar döneminde yetişen ilim adamlarını, fen ve sanat erbabını daha yakından tanıır, göğsümüzü biraz daha kabartabilirdik. Yükseliş ve ilerleyiş devirlerini bir yana bırakınız, yıkılış ve çöküş dönemlerinde bile müsbet ilimler sahasında önemli adımlar atıldığına, ünlü matematikçilerin, fizikçilerin, astronomi bilginlerinin, mantıkçıların ortaya çıktığına şahit oluyoruz. Mesela Üçüncü Selim Han devrini buna bir misal olarak verebiliriz.

PADİŞAHIN ÖFKESİ

Babası Üçüncü Mustafa'nın başlattığı ıslahat hareketlerini büyük bir gayretle ve iyi niyetle devam ettiren bu padişah, bir yandan "Nizam-ı Cedid" adı altında yeni ordular kuruyor, diğer yandan ilim adamlarıyla yakından ilgileniyor; özellikle üstün başarılarla imza atan bilginleri ve sanatkârları yakından gözetleyip kolluyordu. Tarih ve lügat sahasında Mütercim Âsım'ın, tıpta Mustafa Behçet Efendi'nin, matematikte Hoca İshak Efendi'nin bu devrin gözde ilim ve fen adamları olarak ortaya çıktıklarını görüyoruz.

İşte İslam matematikçilerinin en meşhurlarından ve son devir bilginlerinin en önemlilerinden biri olan Gelenbevî İsmâil Efendi de bu sırada ortaya çıkar.

Devrin hem en büyük musikişinaslarından biri olan hem de bütün yeniliklere açık bulunan hükümdarı Üçüncü Selim Han, sık sık top atışları yaptırır ve kendisi de bu merasimlerin bizzat başında bulunurdu. Bir gün Kâğıthane Deresi'nin arkasında ve padişahın huzurunda aynı tören yine gerçekleştirilir. Ancak top mermilerinin hiçbirisi hedefe isabet etmez. Devletin parasıyla Fransa'ya tahsile gönderilen bu topçu subaylarının beceriksizliği Üçüncü Selim'i hem öfkelenendirir hem üzer. Derken eski topçu okulunun öğretmeni İsmâil Gelenbevî çağrılır. Merhum, padişahın huzuruna çıkar çıkmaz derhal kollarını sıvar, matematik yoluyla topun vaziyetini ve istikametini değiştirir. Atış şekillerine ve açılara yeni bir yön verir. Üst üste üç kere yapılan atışın üçü de hedefe isabet ettirilir. Durumdan çok memnun olan padişah Gelenbevî'ye günlük dört okka pirinç tahsis eder. Ayrıca kendisini Yenişehir Mollalığı'na gönderir. Padişahın verdiği bu mükâfatı, daha sonraki yıllarda akrabaları da almaya devam eder.

İKİ BÜYÜK ÂLİM

Şimdi isterseniz, devrin bu büyük bilginini yakından tanıyalım:

Gelenbevî İsmâil Efendi, Hicrî 1143, Milâdi 1730 yılında Manisa'ya bağlı Kırkağaç kazasının Gelenbe nâhiyesinde doğdu. Asıl adı İsmâil olduğu halde “Gelenbevî” diye şöhret kazandı. Babası Gelenbe’de müftülük ve müderrislik görevlerinde bulunan Mahmud Efendi’dir.

Küçük yaşta babasını kaybeden İsmâil Efendi yetim kaldı. Annesinden başka kimse kendisiyle ilgilenmiyordu. On üç, on dört yaşlarında bulunduğu sırada, hayatının dönüm noktasını oluşturacak bir ikazla karşı karşıya geldi. Bir gün sokakta arkadaşlarıyla birlikte ceviz oynarken baba dostlarından birine rastladı. Bu zat Mahmud Efendi’nin yetimine şöyle seslendi: “Yazıklar olsun sana! Deden, baban büyük âlimdi. Onların yolundan gitmiyorsun da sokaklarda böyle boşu boşuna vakit geçiriyorsun!”

Bu ayıplayıcı sözleri duyan küçük İsmâil çok utandı, derhal oyunu bıraktı ve bir daha sokaklarda görünmez oldu. Doğduğu kasabada tahsile başladı. Gençlik yıllarını ciddi bir şekilde değerlendirdi ve âdeta kendi kendini yetiştirdi ve Gelenbe nahiyesine vâiz oldu.

Gelenbevî tahsilini ilerletmek, büyük ilim adamlarının arasında yer almak istiyordu. Bu maksatla İstanbul’a geldi. İlk zamanların garipliği ve kimsesizliğiyle hayli sıkıntı çekti. Ama azmi hiçbir zaman elden bırakmadı. Hazreti Fatih tarafından yaptırılan ve devrin en büyük üniversitesi olan Sahn-ı Seman Medresesi’ne kaydını yaptırabilmek için her yola başvurdu. Sonunda başarılı oldu ve hem burada okuma hem de aşevinden yemek yeme imkânını kazandı. Fatih Sultan Mehmed Han, vakfiyesine koyduğu bir madde ile burada yetim çocukların ve

onların çocuklarının, bulunmazsa fakir çocuklarının okumalarını sağlamıştı. Belli ki Gelenbevî de bu şarttan istifade etmiş, adı geçen medreseye kaydını yaptırmıştı.

Gelenbevî İsmâil Efendi'nin dört dörtlük bir ilim adamı olarak yetişmesini sağlayan devrin iki büyük âliminden biri Yasincizâde, diğeri ise "ayaklı kütüphane" unvanıyla tanınan Mehmed Emin Efendi'dir. Gelenbevî, Arapçayı ve diğeri İslami ilimleri Yasincizâde'den; fiziği, matematiği ve mantığı da Mehmed Emin Efendi'den öğrendi.

İLMÎ DERECE

Yeri gelmişken Gelenbevî İsmâil Efendi'nin asıl ilmî şahsiyetini oluşturan ve devrin en büyük bilginlerinden kabul edilen Ayaklı Kütüphane Mehmed Emin Efendi'yi biraz daha yakından tanımaya çalışalım:

Müftizâde Mehmed Emin Efendi 1700 yılında Antalya'da doğdu. Babası adı geçen şehrin müftüsüydü. Klasik şark kültürünü pederinden aldı. Dinî ilimleri en kısa zamanda öğrendi. Ayrıca edebiyat, felsefe, matematik, kimya, tıp, astronomi saha-larında büyük bir şöhret kazandı. Arapça ve Farsçanın yanı sıra Latince ve Yunanca da öğrendi. İlim ve öğrenme aşkıyla yanıp tutuşan Mehmed Emin Efendi'nin en belirgin özelliklerinden biri de son derece kuvvetli bir hafızaya sahip olmasıydı.

Babasının 1734 yılında ölmesi üzerine "sûklarında kal'ay-ı maarif satılan" İstanbul'a geldi. Ne yazık ki büyük şehirde kimseyi tanıımıyordu. Hâlbuki o sırada tanınmadan, şöhret merdivenlerini tırmanmadan belli bir makama gelmenin imkânı yoktu. Tam o günlerde bir görev için, imtihana tâbi tutularak birinin alınacağını duydu.

Medresenin yüksek müderrisleri (profesörleri) tarafından yapılacak olan bu çetin imtihana ders hocaları bile girmeye

cesaret edemiyordu. Mehmed Emin Efendi bunların hiçbirine aldırmadı ve imtihana girmek için “ulemây-ı benâm”dan Kazâbatlı Ahmed Muid Efendi’ye mürâcaatta bulundu.

Ahmed Efendi, ilk başta onun bu cesaretini yabancı oluşuna verdi. Böyle bir imtihana ders hocalarının bile kabul edilmediğini, ancak ünlü müderrislerin, şöhret sahibi müelliflerin alınacağını söyledi. Lakin Müftizâde kararlıydı, “Efendim, benim maksadım herhangi bir görev almak değil, ilimdeki derecemi isbat etmektir.” dedi.

Kazâbatlı son derece öfkelen-di. Kendisi gibi bir allâmenin karşısında böyle cür’etkâr sözler söyleyen bu nevezhur molla da kim oluyordu. Ancak Ahmed Muid Efendi bir an için kendine hâkim oldu ve öfkesini tutmayı bildi. Aslında ondan intikam almanın yolu belliydi. Bu çetin imtihana sokmak ve ulemanın arasında perişan etmek! Bu düşüncelerle Müftizâde’nin başvurusunu kabul etti, imtihana girmesine razı oldu.

“TÜRKLERİN ARASINDA ULEMÂ YOKTUR”

İmtihan günü geldi. Mehmed Emin Efendi diğerleriyle birlikte yerini aldı. Herkes bu cesur mollaya büyük bir hayretle bakıyordu. Kazâbâdî Ahmed Muid Efendi Kur’an-ı Kerim’den bir ayet okuyarak, içlerinden hangisinin bunu tefsir edebileceğini sordu. Mehmed Efendi hemen öne atıldı. Ve âyeti öyle bir tefsir etti ki, bundan ötesini Ahmed Muid Efendi bile yapamazdı.

Kazâbâdî meseleyi anlamıştı. Olanca gazupluğuna rağmen, bir ilim adamı olgunluğuyla genç mollayı “mevki-i imtihan-dan makam-ı ihtirama ref ederek” tam karşısına oturttu. Sorduğu diğer bütün sorulara parlak cevaplar alınca mollanın hakika-ten bir ayaklı kütüphane olduğuna inandı. Derhal devrin şey-

hülislâmı Dürrizâde Mehmed Efendi'ye bir mektup yazdı ve kendisine gerekli saygının gösterilmesini istedi.

Merhum Mithat Sertoğlu *Tarihten Sohbetler* adındaki eserinde konuyla ilgili şunları söylüyor:

“Mehmed Efendi'nin imtihanı kazandığı biliniyorsa da vazife alıp almadığı meçhuldür. Yalnız ilme meraklı, âlimlere saygılı vezirlerden Arezâde Osman Paşa'ya intisap ederek onunla birlikte uzun süre taşrada dolaştığını biliyoruz. Nihayet yıllar sonra tekrar İstanbul'a gelerek ilmiye mesleğine girdi. Kazaskerliğe kadar yükseldi. Kazâbatlı Ahmed Muid Efendi'nin 1759 yılındaki ölümünden sonra ise meydan tamamen kendisine kaldığı için ilimde ve fende çağının tek siması olarak anıldı.

Şia bilginlerinden olup, o sırada İstanbul'a yerleşen meşhur Sefercelânî Efendi ders vermekle meşguldü. Lakin daima: 'Türklerin arasında ulema yoktur.' der durur, böyle garip bir iddiada bulunurdu. Bu durum, o sırada sadrazam bulunan Koca Râgıp Paşa'ya pek ağır geliyordu. Onunla ilmî bir bahiste tartışmaya girerek, kendisini yenmek suretiyle bu iddiasından vazgeçirecek birisini arıyordu. Ancak mevcut ulemayı gözü pek tutmadığından bu işi erteleyip duruyordu. Sonunda aklına Ayaklı Kütüphane geldi. Çağırıp meseleyi açtı. Müftizade, 'Siz hiç merak etmeyin efendim. Allah'ın yardımıyla yüzünü ak ederim.' dedi.

Ragıp Paşa bir gece ikisini de davet etti. Yemekler yenilip sohbet başladığı sırada ortaya tefsire ait bir mesele attı ve onları kapıştırdı. Münakaşa üç saatten fazla sürdü. Sefercelânî, sözü hangi vadiye döktüyse Müftizâde'yi karşısında buldu ve sonunda yenilgiyi kabul edip, 'Bu zat, hakikaten ulemâ içinde tektir.' demek zorunda kaldı ve bir daha 'Türkler arasında ulemâ yoktur' sözünü ağzına almaz oldu.”

AHMED CEVDET PAŞA DİYOR Kİ:

Gelenbevî İsmâil Efendi işte böyle değerli hocaların rahle-i tedrisinde tahsiline devam etti. Mevcut ilimlerin hemen hemen hepsini okudu. O tarihte açılan ruus imtihanını kazanarak müderrislik yapmaya başladı. Ancak Mehmed Emin Efendi'den ders almayı yine sürdürdü. Kısaca söylemek gerekirse hem hocalığı hem talebeliği birlikte devam ettirdi. Büyük bilgini-miz bu sırada mantıkla ilgili *Burhan*'ı kaleme aldı ve sevgili hocası Ayaklı Kütüphane Mehmed Emin Efendi'ye takdim etti. Üstad, Gelenbevî'nin bu başarısını takdir etmekle beraber, telif konusunda acele etmemesini, tahsilini ve tettebbuatını tamamlamadan eser kaleme almasının doğru olmadığını hatırlatmaktan da geri kalmadı, "Ancak Mutavvel'i ikmal etmiş olsaydın, daha iyi olurdu" cümlesini ilave etmekten de kendini alamadı.

Gelenbevî İsmâil Efendi engin bilgisine, üstün zekâsına rağmen o devirde bir nevi gölgede kaldı. Ayaklı Kütüphane Mehmed Emin Efendi ile Muğlalı Palabıyık Mehmed Efendi'nin şöhreti ve nüfuzu arasında âdeta sıkışıp kaldı. *Âsâr-ı Bâkiye* adındaki eserin sahibi Salih Zeki'ye göre, "ulum-ı hikemiye-deki şöhretini hocası Mehmed Emin Efendi, riyazi ilimlerdeki şöhretini de Muğlalı Mehmed Efendi bastırdı. Ama şurası da bir gerçekti ki, ölümünden sonra her iki bilgini de o gölgede bıraktı. Çünkü her iki âlim de derin bilgilerine ve zengin tettebbuatlarına rağmen eser kaleme almamışlardı. Oysa Gelenbevî İsmâil Efendi, müsbet ilimler sahasında her biri birer kaynak kabul edilen değerli kitaplar yazmıştı. Özellikle mantıkla ilgili ünlü eseriyle, logaritma konusundaki çalışmaları büyük bir önem arz ediyordu. Nitekim Cevdet Paşa'nın, meşhur tarihinde şöyle dediğine şahit oluyoruz:

“Eğer İsmâil Efendi’nin eserleri olmasaydı, o asrın ilim hayatı hakkında hiçbir şey bilmeyecektik. O, kaleme aldığı bu eserler sayesinde nâmını yaşatmasını bildi.”

FRANSIZ MÜHENDİSİN KÜSTAHLIĞI

Gelenbevî İsmâil Efendi’nin sahasında ne büyük bir otorite olduğunu gösteren ilgi çekici örneklerden biri de şöyledir: O devirde Bâbîâlî’ye bir mühendis gelir. Yanında logaritma ile bir de risâle getirir ve çözülmesini ister. Ayrıca, “Bakalım, aranızda bunu anlayacak kimse var mı?” diye alay etmekten de kendini alamaz. Fransız mühendis Gelenbevî’nin evine gönderilir. Hocaefendi’nin basit ve perişan kıyafetini, evin dağınıklığını gören mühendis daha da küstahlaşarak, “Filan vakte kadar cevabını isterim.” der ve hiçbir iltifatta bulunmadan evden ayrılır. *Sicill-i Osmânî*’nin rivayetine göre, Gelenbevî İsmâil Efendi bir gecede logaritma risalesini hazırlar ve Fransız mühendise takdim eder. Böyle bir manzarayla karşılaşan mühendis son derece şaşırır. Zekâsına hayran kaldığı hocaefendinin resmini yapmak ister. Bu maksatla Bâbîâlî’de reis Râşid Efendi’nin odasına getirilir. Sırtındaki eski kürk çıkarılarak, o zamanlar devlet adamlarının kullandığı samur kürk giydirilir. Bu sırada Gelenbevî’nin, “Elhamdülillah, kendimi samur kürk içinde gördüm.” dediği rivayet edilir.

Fransız mühendis bu sırada o kadar heyecanlanır ki, Bâbîâlî’de reis efendiye, “Bu adam Avrupa’da olsaydı, ağırılığınca altın ederdi!” demekten kendini alamaz.

TAZE ÜZÜME İMRENİNCE

Emsali olan birçok örnek şahsiyet Gelenbevî İsmâil Efendi’nin hayatı da genellikle yokluk ve zaruret içinde geçti. Fakat o büyük bilgin hiçbir zaman şikâyetle bulunmadı, ilmin

izzetini korumasını bildi. Çok mecbur kaldığı zaman zarıfane şikâyetle bulunmakla yetindi. Nitekim İbnülemin Mahmud Kemal Bey Gelenbevî adındaki 64 sayfalık yayınlanmamış eserinde buna bir örnek veriyor, Hazret'in *Celal Haşiyesi*'nde şöyle dediğini rivayet ediyor:

“Gelenbevî: ‘Allah’a hamd olsun ki, bizi şikâyetten ignâ etti. Bu şikâyetler metâlib-i dünyeviyyenin ulûm ve maarife killeli terettübünden dolayıdır. O zamanda ulûm, kemâlâtan addolunurdu. Biz, bir zamana yetiştik ki, ulûm ve maarif, meâyibden ma’duddur. Artık terettüp ve şikâyet yoktur.’ buyurmuştur.”

İbnülemin, Gelenbevî’nin bu özelliğini yansıtan şu satırları da ilave eder:

“Müşarünileyh müfrit derecede zarûrete uğradığı zamanlarda bile kimsede bir şey istemezdi. Hayrullah Efendi’nin naklettiğine göre, bir gün Yenişehirli dâmâdıyla çarşıdan geçerken mükerreren tesadüf ettiği taze üzüme imrenir. ‘Oğlum, bak ne güzel üzüm’ diye söylenir. Dâmâdı iz’anlı bir zat olduğundan birkaç kıyye üzüm alarak kayınpederinin hanesine gönderir.”

İFTİRAYA KURBAN GİDEN BİLGİN

Gelenbevî İsmâil Efendi bir kınin ve garazın kurbanı oldu ve en olgun döneminde hayata gözlerini yumdu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Üçüncü Selim’in huzurunda gerçekleştiği isabetli top atışlarından dolayı ödüllendirildi ve Yenişehir Fener Mollalığı’na tayin edildi.

Bunu hazmedemeyen devrin şeyhülislamı Hamîdizâde Mustafa Efendi derhal entrikaya başvurdu. Padişaha takdim ettiği sahte arzuhalde Gelenbevî’nin İstanbul’da kalmak istemediğini, Yenişehir’e gönderilmediği takdirde Fransa’ya kaçacağını arz etti. Hâlbuki Fransız mühendis kendisine teklifte bulun-

muş, yeterli maaş ile Fransa'da muallimlik yapmasını istemiş, oysa Gelenbevî buna muvafakat etmemişti.

İşte Gelenbevî İsmâil Efendi bu entrikayı haber aldıktan bir gün sonra büyük bir sarsıntı geçirdi. Derhal şiddetli bir nüzul isabet etti. Altmış iki yaşında Rahmet-i Rahman'a kavuştu. Yenişehir Bayraklı Camii'nin haziresine defnedildi. Merhumun kabir taşındaki yazı şöyledir:

“Sâbıkâ Yenişehir Fenâr Kadisi efdalü'l-müteahhirîn ve umdetü'l-musannifin merhum ve mağfurunleh Gelenbevî İsmâil Efendi rûhu için Fâtîha. 1205”

Manisa'nın Gelenbe kazasıyla, İstanbul'un Fatih semtinde birer okula bu büyük bilginin adı verildi. İsmi geçen ilçede bugün bile akrabalarının yaşadığı biliniyor. Meşhur sinema ve fotoğraf sanatçısı Baha Gelenbevî de aynı soydan geliyor.

Böyle büyük bir âlimin hazin bir şekilde ölümüne sebep olan Şeyhülislam Hamîdîzâde Mustafa Efendi hakkında *İlmiye Salnâmesi* şu kısa bilgileri vermektedir:

“Hamîdîzâde Mustafa Efendi, hengâmı meşihatinde ilmiye tarîkının nizamlarını ıslah etmek istedi. Bilgi kıtlığı ve iş bil-memezlik yüzünden, ulemeden birçoklarını dilgîr etti. (Kırdı, gücendirdi). Bu hareketi ile Sultan Selim-i Sâlis'i de kendinden soğuttu. Bir sene sonra azledildi”

GELENBEVÎ İSMÂİL EFENDÎ¹

İbrahim Alaaddin Gövsa

Meşhur Türk âlim ve riyaziyecisi. Manisa'nın Gelenbe kasabasında doğduğu için "Gelenbevî" lakabıyla tanınan İsmâil Efendi, o kasabada müderris ve müftü olan Mahmud Efendi'nin oğludur. Çocukluğunda babasını kaybetmiş ve kendi kendine memleketinde, daha sonra İstanbul medreselerinde okuyarak müderris olmuştur.

Ayaklı Kütüphaneye Mehmed Emin Efendi'nin talebelerindendir. Bahriye Mektebi ilk defa açıldığı zaman, Gelenbevî İsmâil Efendi burada altmış kuruş aylıkla riyaziye dersleri okutmuştur. Üçüncü Selim zamanında Kâğıthane'de Sultan'ın huzurunda humbara talimleri yapılırken hedeflerine isabet etmeyen atışları Gelenbevî İsmâil Efendi düzelttiği için Sultan'ın teveccühünü kazanmış ve bundan dolayı ölümünden bir yıl evvel Yenişehir Fener mollalığına tayin edilmiştir. Orada ölmüştür.

Cevdet Paşa'nın, tarihinde yazdığına göre bir Fransız mühendisinin Bâbüâlî'ye getirdiği logaritma cetvelinin mahiyetini kimse anlamamış, Fransız mühendisi bu işi İstanbul'da kimsenin bilmediği kanaatine varmış. Bunun üzerine kendisini Gelenbevî İsmâil Efendi'ye göndermişler. O da az zamanda bu bahse dair bir risale meydana getirmiştir. Hatta bu kabiliyete hayran olan Fransızların arzusu üzerine Gelenbevî'yi

1 İbrahim Alaaddin Gövsa, Meşhur Adamlar, c. 2.

Bâbîâlî'ye çağırılmışlar ve arkasına bir samur kürk giydirerek resmini de aldırılmışlardır. Bu hadiseden dolayı Gelenbevî'nin bizde eski riyaziyeye tatbik etmek suretiyle logaritmayı icad etmiş olduğu zannedilmiştir. Hâlbuki merhum Salih Zeki Bey, "Kâmus-ı Riyaziyat"ında Logaritma cedvellerinin 1772 senesinde tercüme edilmiş olduğunu, zaten Gelenbevî'nin risalesinde bu cedvellerin kendisi tarafından keşfedildiğinden de hiç bahsolunmadığını yazıyor. Gelenbevî'nin istifade ettiği mütercim (tercüme edilmiş) nüshanın da Umumi Kütüphanede bulunduğunu, "Osmanlı Müellifleri" haşiyesinde, Kilisli Muallim Rıfat Bey de haber veriyor. Salih Zeki Bey, "Gelenbevî için logaritma icadı şerefine lüzum yoktur. Yalnız ömrünün sonlarına doğru telif ettiği cebir kitabı, namının kalmasına kâfidir." diye yazıyor.

Gelenbevî İsmâil Efendi'nin gençliğinde yazdığı mantığa dair "Burhan" isimli bir risalesini, ayrıca Logaritma Risalesi ile riyaziyeye, mantığa ve medreselerde okutulan derslere dair, bir kısmı basılmayan on altı kadar eserini Bursalı Tahir Bey merhum kaydetmektedir.

EN BÜYÜK SÖZLÜK YAZARIMIZ

MÜTERCİM ÂSİM

Muazzam bir kütüphaneden ibaret olan evine sık sık gittiğim, bir nev’i sekreterliğini yaptığım halde bizzat kendisinden duymadım, ama başka bir Cemil Meriç sevdalisinden aziz dostum merhum Memduh Cumhur’dan şahsen dinledim.

Bir gün, “Umrandan Uygarlığa” yönelen, “Bu Ülke’nin İnsanlarını Kültür’den İrfana” davet eden Cemil Meriç’in yanına bir profesör gelir. Üstad, rafların birinde arz-ı endam eden Mütercim Âsım’ın müheykel ve müşekkel sözlüğüne bakıp filan kelimenin anlamını söylemesini ister. Edebiyat Fakültesi’nin ünlü profesörü, sayfaları çevirmesine, çam üstüne çam devirmesine rağmen aranan kelimeyi bir türlü bulamaz. Ertesi gün Memduh Bey, “Işık Doğudan Gelir” diyerek Üstad’ın yanına gelir. Cemil Meriç ona da aynı görevi verir. Memduh Bey, *el-Okyanusu’l-Basît fî Tercümeti’l-Kâmusü’l-Muhîr*’i açar, aranan kelimeyi anında bulur ve Üstad’ı sevindirir. Cemil Meriç, “Hayret ki hayret, bir edebiyat profesörü lugata bakmayı bile bilmiyor, oysa bir eczacı aynı kelimeyi kolayca bulup söylüyor.” demekten kendini alamıyor.

MOLLA AHMED'İN DENSİZLİĞİ

Lugatçıların şâhı, dilcilerin padişahı Mütercim Âsım'ın bu büyük mü büyük eseri hakkında bilgi vermeden önce Antepli allâmenin hayat hikâyesinden kısaca söz etmek istiyorum:

Mütercim Âsım on sekizinci yüz yılın son dönemiyle on dokuzuncu asrın başlarında önemli bir ilim ve kültür merkezi olan Gaziantep'te doğdu. Babası şehrin ileri gelenlerinden şair Osman Husûlî Efendi'nin oğlu, Ayıntâb mahkemesinin başkâtibi Cenânî Efendi'dir. Aslen Semerkantlı olan bu aileden birçok âlim ve şâir yetiştigi tarihçiler tarafından biliniyor. İşte böyle bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen Âsım'ın macerası daha doğduğu şehirde başlar.

Âsım, bir gün Ömeriye Camii'ne gider. Antep mîrîmîrânı Nuri Mehmed Paşa da gelip hemen yanına oturur. Mütercim Âsım'la Nuri Mehmed Paşa'nın tam önünde bulunan Molla Ahmed adında bir sofı, hutbe okunurken sürekli eliyle kulaklarını tıkar. Padişah için yapılan duayı bir türlü dinlemek istemez. Çünkü ona göre padişah zalimin biridir. Molla'nın bu hareketine çok kızan Nuri Mehmed Paşa, camide bulunduğu için "ham sofı"yu hançerlemekten o an için vazgeçer, ama dışarı çıkar çıkmaz şöyle bağırır: "Be herif! Kur'an'da ve hadislerde İblis, Firavun ve Nemrut adları okundukça eşek gibi dinlersin de zalimliği isbatlanmamış olan ve dinimize göre kendisine itaat edilmesi gereken padişahın adını zalimdir diye duymak istemezsin. Senin bu hareketin riyâkârlıktan başka nedir. Bu davranışın halkla padişahın arasını açmak değil midir?"²

Paşa, hemen orada bulunan cellâda işaret eder, bu adamın boynunu vurması için emir verir. Ancak araya giren Mütercim Âsım, divân kâtipliğini yaptığı paşayı yatıştırırmayı başarır ve bizim ham sofı böylece canını kurtarır. Kurtarır, ama kader

2 Ömer Âsım Aksoy, *Mütercim Âsım*, Gaziantep 1993, s. 26.